

NAVODNA ISTRAGA SVETE STOLICE O POSTUPCIMA HRVATSKOGA EPISKOPATA VEZANIMA ZA VJERSKE PRIJELAZE U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

Jure KRIŠTO, Zagreb

Autor na osnovi relevantne znanstvene i publicističke literature te objavljenog i dostupnog arhivskoga gradiva kritički obrađuje problem djelovanja Srpske pravoslavne crkve i jugoslavenske izbjegličke vlade prema Katoličkoj crkvi tijekom postojanja Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.). Autor pokazuje u kojoj su mjeri bivša i sadašnja jugoslavenska i hrvatska historiografija usvojile protukatoličku i protuhrvatsku propagandu Srpske pravoslavne crkve i srpskoga dijela jugoslavenske izbjegličke vlade.

Nedavne vijesti i nagađanja o tome da je predsjednik Republike Hrvatske Stjepan Mesić pokušao nagovoriti Svetu Stolicu da pripazi i kontrolira (barem neke) hrvatske biskupe u njihovu odnosu prema civilnim vlastima budi sjećanja na sličnu situaciju u vrijeme Drugoga svjetskog rata i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Naime, tada su srpski političari i predstavnici Srpske pravoslavne crkve (SPC) toliko optuživali katoličke biskupe i svećenstvo za nečasne uloge u postupcima civilnih vlasti prema srpskom stanovništvu da je Sveta Stolica odlučila potražiti dodatne informacije o onome što episkopat čini. Iako sama činjenica da se Sveta Stolica zanima za ponašanje lokalnih biskupa po sebi nije neobična ni neočekivana, u bivšoj je Jugoslaviji to dobilo poseban obrat. Naime, tijekom cijeloga postojanja socijalističke Jugoslavije vladalo je mišljenje da je uloga hrvatskoga katoličkog episkopata u NDH bila tako loša, osobito glede njegove uloge u pitanjima vjerskih prijelaza, da je i Sveta Stolica odlučila provesti istragu o njegovu ponašanju. To su uvjerenje širili publicisti, i srpski i hrvatski,¹ i povjesničari.² Štoviše, stajalište je bivše jugoslavenske historiografije da je Sveta Stolica bila nezadovoljna pronađenim u svojoj

¹ Vidi: Ćiril PETEŠIĆ, »Vatikanska istraga protiv Stepinca«, *Vjesnik*, Zagreb, od 25. veljače do 11. ožujka 1982.

² Milan BULAJIĆ, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, 4 sv., Beograd, 1988.; Vladimir DEDIJER, *Vatikan i Jasenovac. Dokumenti*, Beograd, 1987.; Radoslav R. ŽIVOJINOVIĆ, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941–1958*, Beograd, 1994.; Veljko Đ. ĐURIĆ, *Ustaše i pravoslavlje. Hrvatska pravoslavna crkva*, Beograd, 1989.; ISTI, *Golgota Srpske pravoslavne crkve 1941–1945*, 3. izd., Beograd, 1998. i dr.

istrazi. Najdalje je u tome otišao Vladimir Dediđer krivotvoreći ključni dokument koji se odnosi na taj problem.³

Može li se iz povijesne distance svestranije sagledati taj problem i može li se utvrditi postojanje istrage i, što je mnogo važnije, njezine rezultate? Mogu li se potvrditi implikacije i izričite tvrdnje bivše jugoslavenske historiografije i publicistike da je Sveta Stolica bila nezadovoljna ponašanjem hrvatskoga episkopata glede vjerskih prijelaza s pravoslavlja na katolicizam ili se, pak, moraju odbaciti kao čista promidžba bez utemeljenja u stvarnosti?⁴

Mislim da nam poznati dokumenti otkrivaju da se Sveta Stolica dodatno zainteresirala za to pitanje tražeći dopunu informacija od predsjednika Hrvatske biskupske konferencije mons. Alojzija Stepinca, ali da je to učinila na poticaje izvana. Bjelodano je također da su se ti poticaji pokazali političkim i propagandnim pritiskom na Crkvu u NDH, a posredno i na samu državu.

Da bi se što potpunije osvijetlilo to pitanje, potrebno je objasniti ponajprije kako je i zašto Sveta Stolica došla do toga da dodatno traži obavijesti od Stepinca, što je tijekom toga ponovljenog interesa »pronađeno« i zaključeno te kako je bilo moguće da tijekom cijelog postojanja bivše Jugoslavije to navodno preispitivanje ponašanja hrvatskoga episkopata služi kao pritisak na isti episkopat i na Crkvu općenito. Upravo su te tri točke predmet ovoga članka.

Zašto se Sveta Stolica dodatno zanimala za problem vjerskih prijelaza u NDH?

Ne koristi zasigurno ekumenskome duhu i današnjemu naglašavanju potrebe i važnosti ekumenskih nastojanja tvrdnja da je iza napada, potvore i objeda katoličkoga episkopata u NDH stajala ponajprije i najviše Srpska pravoslavna crkva (SPC). Na žalost, pobliže ispitivanje dokumenata nameće takav zaključak. Pritom se mora istaknuti da vodstvu SPC-a nije bilo toliko u interesu oblatiti Katoličku crkvu (KC) koliko hrvatsku državu te onemogućiti njezinu potpunu uspostavu.

Usprkos činjenici da je SPC blisko surađivao s pronacističkim snagama u Srbiji,⁵ osudio je KC u ranom razvoju ratnih prilika kao kolaboracijsku i umiješanu u zločine.⁶ Već je,

³ *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la Seconde guerre mondiale*, Vatikan, 1967.–1975., 9, dok. br. 130, 218–219 (dalje: *Actes et documents*), hrvatski prijevod: Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska* (dalje: *Katolička crkva i NDH*), I i II, Zagreb, 1998., II, dok. br. 258, 265–266. V. DEDIĐER, *Vatikan i Jasenovac. Dokumenti*, Beograd, 1987. Prilog II, 723–738. Opširnije J. KRIŠTO, »Crkva i država. Slučaj vjerskih prijelaza u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 1, Zagreb, 2000., 189–206.

⁴ Tim su se problemom bavili Margareta MATIJEVIĆ, »Stepinčev 'Dossier' Svetoj Stolici (31. 05. 1943.)«, *Croatia christiana periodica* (dalje: *CCP*), 21/1997., br. 40, 107–139. i Franjo ŠANJEK, »Dr. Alojzije Stepinac i Nezavisna Država Hrvatska u svjetlu nadbiskupova Dossiera Svetoj Stolici (1943)«, *CCP*, 21/1997., br. 40, 97–106. Vidi također Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i NDH*, ISTI, »Protukatolička srpska propaganda tijekom Drugoga svjetskog rata«, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 2, 521–536.

⁵ V. Ljubica ŠTEFAN, *Srpska pravoslavna crkva i fašizam*, Zagreb, 1996.; Philip COHEN, *Tajni rat Srbije. Propaganda i manipuliranje poviješću*, Zagreb, 1997.

⁶ M. BULAJIĆ, *Ustaški zločini genocida*, 2, 656. tvrdi da je patrijarh Gavriilo prvi osudio postupak KC-a prema pravoslavcima u ratu, ali tek u prosincu 1945. Bulajić upućuje na Gavrilove memoare. Usp. Ivan CVITKOVIĆ, *Ko je bio Alojzije Stepinac*, Sarajevo, 1986., 39 s bilj. 19.

naime, 9. srpnja 1941. metropolit Josif uputio njemačkom generalu Ludwigu von Schröderu, vojnom zapovjedniku u Srbiji, promemoriju o postupcima prema Srbima u Hrvatskoj. Taj dokument bez oklijevanja tvrdi da postoji »intimna veza između Katoličke crkve i ustaške vlasti«. Štoviše, tvrdi da »Katolička crkva nasilnim merama nagoni pravoslavne na vršenje katoličkih obreda« te da »mnogi katolički sveštenici Hrvati sudeluju aktivno u proganjanju Srba«. ⁷ To, dakako, nije bilo točno. Metropolit odmah na početku ističe »lojalne, viteštvom zadahnute odnose« Srba i njemačke i talijanske vojske te nezahvalnost Hrvata koje su Srbi »srpskom krvlju oslobodili«, što će biti redoviti motivi memorandumâ SPC-a. Druga karakteristika tih dokumenata je inzistiranje na plastičnim i detaljnim opisima zločina, premda se metropolit ograđuje da je teško provjeriti izvješća koja do njega stižu. Teško se oteti dojmu da je autor htio stvoriti što jači negativni dojam kod čitatelja te ujedno potaknuti odluku da oni koji čine takve strašne stvari ne samo ne zaslužuju državu nego ni to da budu smatrani dijelom civiliziranoga društva.

Mjesec dana poslije, 1. kolovoza 1941., biskup »Benjamin Budimljanski« u ime SPC-a uputio je memorandum generalu Dankelmannu, novome zapovjedniku okupacijske vojske u Srbiji. ⁸ Mješavina je to opravdana protesta i političke propagande. ⁹ Na samom početku popratnoga pisma pravoslavni episkop tvrdi da su se Srbi naselili u Bosni, Dalmaciji i Lici od doseljenja Slavena na te prostore, dok četničku oružanu pobunu tumači isključivo kao samoobranu. Episkop hvali njemačke vojnike kao »hrabre i munjevite borce«, da bi spočitnuo generalu Dankelmannu kako u državi koju su navodno Nijemci stvorili vladaju kriminal i zločini »kakve povijest nije poznavala«. Podsjeća da su Srbi mnogo pretrpjeli za slobodu svoju i »svoje braće Hrvata«, koji im sada vraćaju tu dobrotu. ¹⁰ Episkop zatim nabraja sve pogubljene, te vrste zločina koji su navodno nad njima bili počinjeni. ¹¹ Ni episkop nije propustio uključiti KC u svoju optužbu: nabrajajući vrste zločina, netremice tvrdi da je »u svim tim zločinima, na žalost, sudjelovalo također katoličko svećenstvo«. ¹² Ili opet: »Narod je bio prisiljen da pristupi katoličkim vjerskim obredima ...« ¹³

⁷ *Martyrdom of the Serbs. Persecutions of the Serbian Orthodox Church and Masacre of the Serbian People. Documents and Reports of the Trustworthy United Nations and of Eyewitnesses*, Chicago, nedatirano (1943.). Usp. Stella ALEXANDER, *Church and State in Yugoslavia since 1945*, Cambridge, 1979., 15 i bilj. 38; Ćiril PETEŠIĆ, »Vatikanska istraga protiv Stepinca«, *Vjesnik*, 9. ožujka 1982. poziva se na: Viktor NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948., 633. Parcijalan tekst memoranduma objavljen je u V. Đ. ĐURIĆ, *Golgota*, 413–418.

⁸ Benjamin Dankelmannu, Beograd, 1. kolovoza 1941. *Records of the Dep. of State Relating to Internal Affairs of Yugoslavia 1930-1944* (dalje: *Records*), 860H.00/1310 1/2, Microfilm, 1203, rola 16. Đoko SLIJEPEČEVIĆ, *Jugoslavija uoči i za vreme drugog svetskog rata*, München, 1978., 765 tvrdi da je taj memorandum sastavio u ime Sinoda SPC-a vikarni episkop Valerijan (Stefanović) na temelju intervjuâ izbjeglica u Beogradu. Jozo TOMASEVICH, *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941-1945*, Zagreb, 1979., 240–241. i Franjo TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Zagreb, 1989., 80–84. tvrde da je memorandum sastavio prof. Pero Slijepčević.

⁹ Sava KOSANOVIĆ, *Šta se moglo videti iz emigracije (Nekoliko dokumenata)*, Beograd, 1945., 9 o memorandumu kaže: »Ovaj memorandum je u svom efektu jedan od najuspelijih akata Gebelsove propagande i mogao bi se možda srazmjeriti sa Katinskom aferom.«

¹⁰ *Martyrdom of the Serbs*, 198–199. U originalnom pismu generalu Dankelmannu to ne postoji.

¹¹ *Isto*, 200–237.

¹² *Isto*, 197.

¹³ *Isto*, 248; u izvornoj verziji formulacija je bila blaža: »Bilo je pokušano da se [pravoslavci] prisile da im katolički svećenici vrše bogoslužje« (*isto*, 39).

Taj je memorandum prouzročio svađe i razdore u Kraljevskoj vladi u izbjeglištvu, jer su hrvatski predstavnici u vladi posumnjali da je riječ o propagandi. Vlada je uistinu zauzela službeni stav da se ti materijali ne daju u javnost, jer im vjerodostojnost nije bila provjerenjena. No srpski su ih predstavnici u vladi dostavili vladi Velike Britanije, Anglikanskoj crkvi te srpskom episkopu u SAD-u Dionisiju.¹⁴ Hrvatski član vlade Rudolf Bićanić bio je toliko ogorčen postupcima srpskih predstavnika i vrhom SPC-a da je odlučio napisati promemorandum, u kojem je memorandum SPC-a podvrgnuo kritičkom ispitivanju te zaključio da je riječ o čistoj propagandi.¹⁵

Najvažniju ulogu u propagiranju srpskoga viđenja događaja u NDH imali su srpski episkop u SAD-u Dinisije te Konstantin Fotić, tajnik jugoslavenskog poslanstva u Washingtonu. Izgleda da je Fotić dao prevesti memorandum na engleski i 5. prosinca 1941. dostavio ga američkoj vladi.¹⁶ Episkop je Dionisije najprije uputio 18. prosinca 1942. državnom tajniku SAD-a Cordelu Hullu te raznim vladama preko njihovih predstavnika u Ujedinjenim narodima memorandum »The Quizling-Created 'Croatian Orthodox Church'«. ¹⁷ Taj je memorandum vrlo ilustrativan za episkopovo izlaganje problema srpskoga stanovništva u NDH.

U popratnom pismu Dionisije odmah na početku kaže kako je NDH »takozvana« (*pretended*) i »marionetska država«, njezin glavni čovjek »Quizling«, a HPC također »takozvani«. Mnogo zanimljivija je analiza razloga koje srpski episkop daje državnom tajniku SAD-a za uspostavu HPC-a. Prvi je razlog »cijepanje i prekid jedinstva srpskog naroda i Srpske pravoslavne crkve«. To je isto ponovljeno i u samom memorandumu. Stoga Dionisije, kao »jedini slobodni biskup« SPC-a, »PROTESTIRA protiv uspostave 'Hrvatske pravoslavne crkve'« te moli državnog tajnika da zaštiti »mučeničku Srpsku pravoslavnu crkvu, koja je tijekom stoljeća tako uzvišeno služila kršćanstvu i svakom demokratskom probitku«. Na koncu, zahvaljujući i uvjeravajući državnog tajnika u srpsku veličinu, preporučuje da učini nešto protiv »zajedničkog neprijatelja«. ¹⁸

Episkop je zatim nastojao ilustrirati neozbiljnost uspostave HPC-a ističući da Mirko Puk, ministar pravde i bogoštovlja, u saborskom govoru 25. veljače 1942. ne spominje HPC među vjerskim zajednicama koje Hrvatska priznaje. Htio je, naime, uvjeriti američkoga diplomata da ni hrvatske vlasti nisu mislile ozbiljno kad su stvarale HPC: »da je [HPC] imala bilo kakav privid postojanja u bilo kojem obliku, to bi bilo spremno zabilježeno kao činjenica«. Episkop je vjerojatno pretpostavljao da se državni tajnik niti itko iz njegova

¹⁴ Vidi: *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943. Dokumenti*, priredio Bogdan KRIZMAN (dalje: B. KRIZMAN, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu*), Zagreb, 1981., 22, bilj. 84; usp. str. 25, bilj. 89 i str. 58–59. V. također S. KOSANOVIĆ, *Šta se moglo videti*, 9.

¹⁵ Bićanić je svoje primjedbe pisao engleski, a njihov prijevod na srpski pronađen je u Arhivu Vojno-istorijskog instituta u Beogradu, koji je objavio B. Krizman. V. B. KRIZMAN, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu*, dok. br. 118, 257–268; *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1943–1945*, ur. Branko PETRANOVIĆ, Zagreb, 1991 (dalje: B. PETRANOVIĆ, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu*), 60, bilj. 56.

¹⁶ *Martyrdom of the Serbs*, 193; 191–249; usp. B. KRIZMAN, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu*, 27, bilj. 95.

¹⁷ *Records*, 860H.404/78 1/2, Microfilm, rola 25; *Martyrdom of the Serbs*, 252–264.

¹⁸ *Records*, FW 860H.404/78 1/2, Microfilm, rola 25.

ureda neće sjetiti da je HPC uspostavljen više od mjesec dana *poslije* ministrova govora u Saboru (3. travnja 1942.) te ga nije ni mogao spomenuti kao priznatu vjeru u NDH.

U poglavlju naslovljenom »'Hrvatska pravoslavna crkva' je bez etničkog utemeljenja« episkop Dionisije tvrdi da su Hrvati uvijek identificirali svoju nacionalnost s katolicizmom i da nikad ni jedan Hrvat nije bio prisiljen prihvatiti pravoslavlje.¹⁹ Ni jedno ni drugo, dakako, nije istina, ali episkop želi na temelju izjednačavanja nacionalnosti i vjere predložiti argument da ne može postojati HPC ako nema pravoslavnih Hrvata.²⁰

Episkop Dionisije potom je objavio cijelu knjigu propagandnih tekstova, u koju je uvrstio svoj memorandum o HPC-u te memorandum koji je episkop Benjamin Budimljanski poslao zapovjedniku njemačke vojske u Srbiji Dankelmannu. Knjigu je znakovito naslovio *Martyrdom of the Serbs*. Obrisi poruke te opsežne knjige jasno su vidljivi iz uvodnoga članka episkopa Dionisija naslovljena »Mučenička srpska Crkva«. Odmah na početku episkop izlazi s tvrdnjom: »Neprijatelji Srba neumorno su ih progonili kroz stoljeća«.²¹ Razlog tomu i tolikom trpljenju je »srpska neizmijerna ljubav prema slobodi, neovisnosti i istinskoj kršćanskoj demokraciji«.²² U drugom poglavlju Dionisije ističe da diže svoj glas zato što je srpska Crkva oduvijek štitila »nacionalne interese svog naroda«.²³ U ovom ratu Hrvati su napose ugrozili te interese. Hrvati su, veli episkop, dugo izražavali »sitna politička nezadovoljstva protiv prošlih jugoslavenskih režima«, ali kad su dobili priliku, »u svom su ludilu brzo postali neobuzdani«.²⁴ Episkop nije, dakako, rekao da među ta »sitna politička nezadovoljstva« spadaju i bezbrojna šikaniranja hrvatskih građana, anatemiziranje i zabrana njihovih nacionalnih amblema, društava i organizacija, zatvaranje njihovih vođa i običnih ljudi, zlostavljanja i ubojstva, prisilno prevođenje katolika u pravoslavlje te ubojstvo hrvatskih predstavnika u parlamentu.

Episkop je optužio katoličke svećenike da su priveli pravoslavce u Hrvatskoj na katolicizam, »obećavajući im da tako mogu spasiti svoje živote«.²⁵ Zatim nastavlja: »Ne samo da nisu podigli svoj glas u samo jednom slučaju prosvijeda protiv tog nekršćanskog ubijanja, nego su beziznimno bili na čelu ustaša a u nekim slučajevima bili su aktivni sudionici u neopisivim zločinima s puškom i nožem u rukama.«²⁶ To, dakako, nije bila istina, jer su beogradski katolički nadbiskup Josip Ujčić, zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac, vatikanska diplomacija i drugi katolički predstavnici intervenirali u korist progonjenih Srba, što je srpskim krugovima bilo poznato.²⁷

¹⁹ *Records*, FW 860H.404/78 1/2, Microfilm, rola 25, 7.

²⁰ *Martyrdom of the Serbs*, 3; usp. Miloš OBRKNEŽEVIĆ, »Razvoj pravoslavlja u Hrvatskoj i Hrvatska pravoslavna crkva«, *Hrvatska revija*, München-Barcelona, 29/1979., br. 2 (114).

²¹ *Martyrdom of the Serbs*, 5.

²² *Isto*, 7.

²³ *Isto*, 15.

²⁴ *Isto*, 17.

²⁵ *Isto*, 57.

²⁶ *Isto*, 64–65.

²⁷ Opširnije u J. KRIŠTO, *Katolička crkva i NDH*, I., 157–184.

Episkop se Dionisije pretežno pozivao na memorandume D. Mihailovića te navodnih očevidaca. On je već tada bio uključen u licitiranje s brojem srpskih žrtava, pretjerujući u procjeni da bi postigao i propagandni učinak. Tako je već tada govorio o 700.000 srpskih žrtava u NDH, ali je nevjerojatno da je *predviđao* kako će ih ukupno biti više od 1.500.000.²⁸

Pravoslavna je promidžba išla ruku pod ruku s propagandom jugoslavenske vlade u izbjeglištvu. Jugoslavenski veleposlanik pri Svetoj Stolici tražio je po nalogu svoje vlade već 17. svibnja da Vatikan »intervenira protiv ustaških pokolja«,²⁹ dakle, u vrijeme kad i po informacijama srpskih krugova, masovnih progona još nije bilo, ali je bilo srpske pobune i pratećih zločina.³⁰ I kralj Petar poslao je 8. lipnja 1941., također u vrijeme kad progona nije bilo, iz Jeruzalema brzojav papi Piju XII. o progonima Srba, napose u NDH.³¹ Ilustrativan je primjer kad Predsjedništvo ministarskog savjeta izbjegličke vlade u Londonu u ožujku 1943. upućuje jugoslavenskoga poslanika pri Svetoj Stolici da zamoli Svetu Stolicu za pomoć glede ugrožene srpske djece u NDH. Uputa je bila da »u zgodnoj formi, i stavljajući celo pitanje na humanu bazu« Sveta Stolica intervenira i omogući prebacivanje djece u Srbiju. No, zanimljiva je napomena u pismu: »Pusus telegrama koji govori o prevođenju ove dece u katoličku veru ne treba saopštavati g. Moskatelu [N. Moscatellu].« To je naznaka da takvog »prevođenja« nije ni bilo, nego da se time vlada služila u propagandne svrhe. Naime, poslanik jugoslavenske vlade pri Svetoj Stolici bio je katolički svećenik, pa su srpski krugovi mislili da bi potvora o pokrštaivanju srpske djece bila previše i za Moscatella, inače vjernoga srpskog službenika.³²

U srpskim je krugovima nastalo i tobožnje pismo dr. Prvislava Grisogona nadbiskupu zagrebačkom A. Stepincu od 8. veljače 1942., koje je preko Miloša Tupanjanina u Carigra-

²⁸ Za procjene srpskih žrtava tijekom rata raznih tijela i pojedinaca v. V. Đ. ĐURIĆ, *Golgota*, 95–96, bilj. 166. Iznenaduje da u procjenama žrtava Đurić ne navodi statističke studije Bogoljuba Kočovića i Vladimira Žerjavića – dakle, jednu sa srpske, drugu s hrvatske strane – koje neovisno jedna o drugoj dolaze do nevjerojatno sličnih brojki.

²⁹ V. Jugoslavenska legacija Državnom tajništvu, Rim, 17. svibnja 1941., Usmena nota br. 147, *Actes et documents*, 4., dok. br. 355, 498. Usp. Stevan K. PAVLOWITCH, »Il caso Mirošević'. L'Expulsion du ministre de Yougoslavie au Vatican par le gouvernement fasciste en 1941«, *Balkan Studies*, Solun, 19/1978., 105–137; Bogdan KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb, 1980., 138. Zanimljivo je da se veleposlanik Mirošević-Sorgo nije zanimalo za progonjene Srbe u prigodi posjeta kardinalu državnom tajniku nekoliko dana poslije tog pisma, 20. svibnja 1941., v. *Actes et documents*, dok. br. 366, 505.

³⁰ Philip J. COHEN, *Desecrating the Holocaust. Serbia's Exploitation of the Holocaust as Propaganda*, predavanje u autorovu posjedu, 77–78, piše: »Ustaški masakri nad Srbima počeli su kao osveta. Između invazije sila Osovine na Jugoslaviju 6. 4. 1941. i prvih masakra ustaša nad Srbima (27. 4. 1941.) četnici su izvršili 11 neprovociranih masakra nad hrvatskim stanovništvom (civilima). Likvidirali su ukupno 246 civila. Ustaške odmazde počele su pak 27. 4. uhićenjima i masakrima nad 176 Srba kod Bjelovara. Ustaški masovni teror značajno se povećao nakon 22. 06. 1941., kad su se dogodila tri važna događaja: njemačka invazija na Rusiju, partizanski ustanak (Sisak) i smanjenje snaga njemačkih trupa koje su bile prebačene na Istočnu frontu.« Veljko Đ. ĐURIĆ, *Golgota*, 93 netočno tvrdi da je poslanik jugoslavenske izbjegličke vlade prosvjedovao kod Svete Stolice protiv progona pravoslavaca u Hrvatskoj »najpre 31. oktobra 1941, potom početkom novembra i 8. decembra 1941.«

³¹ Petar II. Piju XII., Jeruzalem, 8. lipnja 1941., tel. br. 53, *Actes et documents*, 4, dok. br. 393, 537–538; usp. B. KRIZMAN, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu*, 151–152.

³² Vidi: B. PETRANOVIĆ, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu*, dok. br. 21, 52–53.

du ušlo u jugoslavenske diplomatske kanale kao moćno promidžbeno sredstvo te koje i danas srpska historiografija drži autentičnim i vjerodostojnim.³³ To je navodno pismo perverzno smišljena propaganda u kojoj Hrvat katolik optužuje KC i hrvatski narod za zločine, pa čak predviđa i povijesnu odgovornost hrvatskoga naroda. Uostalom, čini se da je tom falsifikatu upravo to i bila prava namjera: stvoriti dojam o odgovornosti KC-a i hrvatskoga naroda, koja neće biti oprostena pred poviješću. Osoba koja je stajala iza pisma dolazila je, očito, iz krugova koji su već planirali poslijeratno krojenje sudbine KC-u i hrvatskom narodu u »obnovljenoj Jugoslaviji«. Monstruozno detaljnim opisima zločinâ autor »pisma« uvodi možebitna primatelja u to kako je Crkva odgovorna za njih, a preko nje i hrvatski narod, da bi završio prijetnjom kako se za takve zločine mora platiti.

Provjera stajališta hrvatskoga katoličkog episkopata glede vjerskih prijelaza i njezini rezultati

Da bi se bolje razumio problem o kojem je riječ, treba se vratiti na zasjedanje Hrvatske biskupske konferencije od 18. do 20. studenoga 1941. koja je raspravljala o pitanju vjerskih prijelaza u NDH i na pismo nadbiskupa Stepinca Svetomu Ocu o tome. Nadbiskup je pisao papi 3. prosinca 1941., gdje je nabrojio točke koje su biskupi razmatrali na nedavno održanoj biskupskoj konferenciji.³⁴ Središnja poruka pisma bila je da su biskupi odlučili poslati državnom poglavaru predstavku, čiji sažetak je također uvrstio, u kojoj su se osvrnuli na pitanja »obraćenja šizmatika«, na postupke prema Židovima te na pomoć protjeranim koruškim Slovencima i njihovu svećenstvu. Pismo se također osvrće na poduzete korake oko pastorizacije hrvatskih radnika u Njemačkoj, na pitanje širenja katoličkog tiska te na neka pitanja o materijalnom statusu svjetovnoga svećenstva u pastvi.

Državni je tajnik odgovorio na Stepinčevo pismo 21. veljače 1942. preko svog izaslanika u Zagrebu opata Ramira Marconea. Kardinal se Maglione osvrnuo na sve točke o kojima mu je pisao nadbiskup Stepinac te je napose pohvalno istaknuo odlučnost biskupa da brane svoju isključivu nadležnost u pitanjima obraćenja kao i načelo da obraćenje mora biti plod intimnog uvjerenja, a ne vanjske prisile:

Ako je ... dostojno pohvale nastojanje [biskupa] da se zajamči disidentima jednaka prava s drugim građanima, da se ishodi ljudski odnos prema građanima židovskog porijekla, da se pomogne protjeranim Slovencima i napose svećenicima, da se zadovolji potrebama vjerskog i moralnog života hrvatskih radnika u Njemačkoj

³³ Šumenković Jovanoviću, Ankara, 24. srpnja 1942., B. KRIZMAN, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu*, dok. br. 177, 327–329; Ljubo BOBAN, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941–1943.*, Zagreb, 1985., 275–277. Boban je u nekoliko navrata pokazao da je to navodno Grisogonovo pismo krivotvorina. V. Ljubo BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 2, 2. izd., Zagreb, 1989., 301–311, ali u srpskoj historiografiji ono se navodi kao autentično, najnoviji primjer je V. Đ. ĐURIĆ, *Golgota*, 94.

³⁴ Stepinac Piju XII, Zagreb 3. prosinca 1941, br. 267/BK–1941; *Actes et documents*, sv. 8, dok. br. 216, 368–370, hrvatski prijevod J. KRIŠTO, *Katolička crkva i NDH*, II, dok. br. 107, 118–120. Usp. Č. PETEŠIĆ, »Vatikanska istraga protiv Stepinca«, *Vjesnik*, 6. ožujka 1982. Tekst biskupske predstavke Paveliću od 20. studenoga 1941. vidi u: J. KRIŠTO, *Katolička crkva i NDH*, II, 113–118.

i da se pojača vrijednu djelotvornost katoličkog tiska, posebnu pohvalu zaslužuje čvrstina kojom su preuzvišeni biskupi rezervirali pravo hijerarhije da daje uredbe i smjernice u pitanju obraćenja te briga kojom su nastojali zaštititi načelo da obraćenja moraju biti plod intimnog uvjerenja a ne vanjske prisile.³⁵

Kardinal državni tajnik napomenuo je opatu Marconeu kako je siguran da hrvatski biskupi »neće prestatu nadzirati, po potrebi djelotvorno intervenirajući, kako bi to načelo bilo vjerno provođeno te kako bi se istom pomnjom izbjeglo ono što bi moglo spriječiti ili omesti iskreni povratak otpadnika Crkvi kao i sve što bi moglo prisiliti njihove savjesti, u nastojanju da se utvrdi ili požuri takav povratak«.³⁶

Državni je tajnik također odobrio i pohvalio postupak hrvatskih katoličkih biskupa u pitanju konverzija u odgovoru na pismo jugoslavenskom predstavniku pri Svetoj Stolicu u siječnju 1942.³⁷

No time nisu prestali politički problemi vezani za vjerske prijelaze. Susljedna propaganda jugoslavenske vlade u izbjeglištvu, Srpske pravoslavne crkve i drugih zainteresiranih nije se toliko okomila na Pavelićev režim koliko na Katoličku crkvu, smjerajući na optužbu Crkve u Hrvatskoj za zlo naneseo pravoslavnomu stanovništvu i ne samo u programu vjerskih prijelaza.

Nije, stoga, čudno da se Sveta Stolica posebno zainteresirala za provjeru svega što je Crkva u Hrvatskoj uradila glede toga. Uistinu, kardinal je Maglione pismom od 2. travnja 1943. zatražio preko predstavnika Svete Stolice u Zagrebu objašnjenja. Pritom je važno istaknuti kako je kardinal državni tajnik siguran da je riječ o »srpsko-pravoslavnoj propagandi«, jer biskupsko pismo Paveliću 20. studenoga 1941. bjelodano pokazuje da su optužbe tih krugova potpuno neutemeljene: »Suvišno je reći Vašem Očinstvu da je ton izjave koju su tim povodom dali članovi hrvatskog episkopata u pismu upućenu poglavniku 20. studenog 1941. dovoljan da odbaci takvu optužbu. Ne sumnjam, naime, da je njihovo držanje bilo uvijek u skladu s principima koji se u spomenutom pismu zastupaju.«³⁸ Maglione je ipak smatrao razboritim »skrenuti pozornost Vašem Očinstvu na spomenute tvrdnje koje, u nekim ambijentima koji su im skloni vjerovati, mogu nanijeti znatne štete prestižu katoličkog imena«.³⁹ Također je držao »da će 'srpsko-pravoslavna' propaganda ne samo nastaviti nego i pojačati svoja nastojanja«. Stoga je molio Marconeu da o tome razgovara s nadbiskupom Stepincem te da »pažljivo prikupi i pošalje mi sve one elemente koji bi, ako to prilike budu zahtijevale, mogli zgodno informirati javno mnijenje«.⁴⁰

³⁵ Maglione Marconeu, Vatikan, 21. veljače 1942., bez br. (A.E.S. 1447/42, zapisnik), *Actes et documents*, 8, dok. br. 289, 442-443, hrvatski prijevod J. KRIŠTO, *Dokumenti*, dok. br. 130, 155.

³⁶ *Isto*.

³⁷ Državno tajništvo Jugoslavenskom poslanstvu, Vatikan, 25. siječnja 1942., bez br. (A.E.S. 644/42, zapisnik), *Actes et documents*, 5, dok. br. 224, 393-394, hrvatski prijevod J. KRIŠTO, *Katolička crkva i NDH*, II, dok. br. 119, 145.

³⁸ Maglione Marconeu, Vatikan, 2. travnja 1943., *Actes et documents*, 9, dok. br. 130, 218-219, hrvatski prijevod u: J. KRIŠTO, *Katolička crkva i NDH*, II, dok. br. 258, 265-266.

³⁹ *Isto*.

⁴⁰ *Isto*.

Stepinac je prikupio materijale⁴¹ te ih odlučio osobno odnijeti u Rim krajem svibnja 1943. Napisao je i popratno pismo datirano 24. svibnja 1943. u kojem ističe da će prikupljena dokumentacija pokazati »da je Katolička crkva u Hrvatskoj stalno sačuvala neokaljano svoje obilježje zaštitnice svih patnika«.⁴² Stepinac je također bio uvjeren da »materijali koje je Svetoj Stolici poslala srpska propaganda služe samo tome da u očima Svete Stolice umani ugled sadašnjega režima u Hrvatskoj«.⁴³ Nasuprot tim optužbama, nadbiskup je tvrdio: »Povijesna je istina da je Katolička crkva u Hrvatskoj uvijek dizala svoj glas i pred najvišim državnici, pa i kad to nije bilo bez opasnosti za druge interese Crkve.«⁴⁴ Nadbiskup nije opravdavao nedjela ustaške vlasti, ali ih je smjestio u povijesni kontekst. Činjenica je da srpski krugovi ne samo da nisu kažnjavali nedjela protiv Hrvata – kojih je između dva rata bilo napretek – nego su štitili osuđene ubojice, kakav je bio ubojica hrvatskih parlamentaraca Puniša Račić. S druge strane, mnoga zlodjela u Hrvatskoj nisu bila plan hrvatske vlade, nego djelo neodgovornih pojedinaca koji su uzeli zakon u svoje ruke.

Nakon ponovnog uvida u dokumente i u svoje izvore, Sveta je Stolica bila posve zadovoljna ulogom hrvatske Crkve u ratnim zbivanjima, osobito stajalištima koja je zauzela glede vjerskih prijelaza. Štoviše, vatikanski je službenik očigledno bio impresioniran dokumentacijom koju je dostavio nadbiskup Stepinac, jer je na temelju nje zaključio nekoliko stvari. Prvo, ti dokumenti »iscrpno pokazuju lažnost optužbi koje pokreće srpskopравoslavna propaganda protiv hrvatskog episkopata«.⁴⁵ Drugo, potpuno je opravdano da se nadbiskup suzdržao od »glasnog očitovanja ... koje bi sigurno pogoršalo situaciju«. Treće, »nadbiskup [je] učestao svoje pismeno i usmeno zauzimanje u prilog progonjenih i osudio bez pretjeranosti u izražavanju, ali posve jasno, teorije u ime kojih su se progoni ostvarivali«. Četvrto, »nadbiskup sigurno zaslužuje riječ priznanja«.⁴⁶ Peto, nadbiskupa

⁴¹ Popis tih dokumenata nalazi se u Bilješkama Državnog tajništva, Vatikan, 31. svibnja 1943., *Actes et documents*, 9, dok. br. 130, Dodatak III, 224–229; hrvatski prijevod u: J. KRIŠTO, *Dokumenti*, dok. br. 258, Prilog III, 270–273. Nekoliko dokumenata iz te dokumentacije objavili su Cavalli i Pattee. Bivša jugoslavenska historiografija tvrdila je da je 18. svibnja 1943. nadbiskup Stepinac predao papi memorandum o budućnosti hrvatske države i hrvatskog naroda. Stepinac je na suđenju zaniijekao autorstvo tog pisma, a državni tajnik Svete Stolice potvrdio je da takav dokument ne postoji u arhivima Svete Stolice. Stepinčev odvjetnik na suđenju I. Politeo tvrdio je da je to »pismo« ustaški falsifikat, dok je javni tužilac J. Blažević tvrdio da je nađeno u Ministarstvu vanjskih poslova. Falsifikator, vjerojatno jugoslavenska tajna služba, preveo je navodno pismo na latinski, ali je očito da to nije stil službenoga crkvenog dopisa ni stil zagrebačkog nadbiskupa. V. DEDIJER, *Vatikan i Jasenovac*, 468 na temelju tog izmišljenog dokumenta zaključuje: »S ovakvim lažnim argumentima i historijskim falsifikatima Stepinac je kod samoga pape podupirao ustaško istrebljivanje Srba i pravoslavlja, to znači i likvidiranje i masovno prekrštavanje.« Usp. *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške »NDH«*, Zagreb, 1952., 126; KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 527; BULAJIĆ, *Ustaški zločini*, II, 646–648; D. R. ŽIVOJINOVIĆ, *Vatikan, Katolička crkva i jugosl. vlast*, 49–50.

⁴² Stepinac Maglioneu, Zagreb, 24. svibnja 1943., br. 150/Pr., *Actes et documents*, 9, dok. 130, Prilog II, 221–224.

⁴³ *Isto*. Iz te se perspektive mora prosuđivati nabranje »dobrih« stvari koje taj režim čini ne samo za Crkvu nego i za javni moral i sl.

⁴⁴ *Isto*.

⁴⁵ *Actes et documents*, 9, dok. br. 130, Dodatak III, 229; usp. Č. PETEŠIĆ, »Vatikanska istraga protiv Stepinca«, *Vjesnik*, 2. ožujka 1982.

⁴⁶ Kardinal Maglione dodao je bilješku »U redu. (Već sam mu usmeno zahvalio)«, *Isto*, 229; usp. Maglione Stepincu, Vatikan, 17. lipnja 1943., R. PATTEE, *The Case*, 261–262.

treba potaknuti da i dalje nastavi izvješćivati Svetu Stolicu o razvoju događaja. Šesto, materijali koje je dostavio nadbiskup Stepinac mogu »poslužiti u slučaju da srpskoppravoslavna propaganda ponovo počne s napadima«. ⁴⁷

Uz potpuno odobravanje postupaka hrvatskih biskupa, rezultat ponovnih ispitivanja njihova ponašanja bio je još jedna potvrda vatikanskoj diplomaciji da SPC i jugoslavenska vlada u izbjeglištvu ne prezaju od najdrskije propagande kako bi uveličali svoje patnje te oklevetali hrvatske biskupe i narod kojemu služe.

Razlozi dugotrajnosti mita o protusrpskom stavu katoličke hijerarhije

Usprkos iznesenim dokazima, mit o nečasnoj ulozi katoličkoga episkopata s nadbiskupom A. Stepincem na čelu u postupcima državnih vlasti prema pravoslavnim Srbima u NDH, osobito u pitanju njihova prelaska na katolicizam, trajao je tijekom cijeloga postojanja socijalističke Jugoslavije sve do njezina raspada. Štoviše, on i danas traje u srpskoj historiografiji, a u hrvatskoj se samo promiče prikriveno. Zašto je to tako?

U bivšoj Jugoslaviji historiografski pravorijek o ulozi Katoličke crkve u NDH u bitnome se oslanjao, s jedne strane, na ocjene Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (dalje: Državna komisija za utvrđivanje zločina) i istovjetnih zemaljskih komisija koje je još u vrijeme rata, 18. svibnja 1944., osnovalo Predsjedništvo Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) ⁴⁸ te, s druge strane, na sud vrha Srpske pravoslavne crkve. Te su komisije u svojim brojnim *Saopćenjima/Saopštenjima* objavljivale autentične dokumente i svakojaka neprovjerena svjedočenja, nerijetko politički motivirana, kojima su optuživale veliki broj katolika i Hrvata za ratne zločine. Ocjena, pak, Svetog Sinoda SPC-a 1946. o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi (HPC) sadrži dugi povijesni osvrt o nastanku i djelovanju te Crkve. ⁴⁹ Predstavništvo SPC-a interpretiralo je predstavku katoličkih biskupa Paveliću od 20. studenoga 1941., koja je zapravo bila predstavka protiv miješanja države u crkvene poslove, kao »naročita uputstva za vršenje prelaza«, čemu je navodno služio i »posebni izvršni odbor za pitanje konverzije«. ⁵⁰ Zatim su optužili vaticansku Kongregaciju za istočne Crkve zbog dopisa od 17. srpnja 1941. koji upućuje da se bivšim grkokatolicima – koji su prešli na pravoslavlje, a sada se žele vratiti u katolicizam – mora omogućiti povratak u *grkokatolički* obred. ⁵¹ Srpski su episkopi optužili i papu Pija XII. zbog dopisa od 18. listopada 1941. slična sadržaja. ⁵² Upravo su srpski episkopi pro-

⁴⁷ *Isto.*

⁴⁸ Vidi: *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1944 (od 10. svibnja do 31. prosinca)*, Zagreb, 1975., dok. 8, 28–30.

⁴⁹ *Glasnik Srpske pravoslavne crkve*, Beograd, 4/1946., 52–56; V. Veljko Đ. ĐURIĆ, *Ustaše i pravoslavlje*, 249–257.

⁵⁰ V. Đ. ĐURIĆ, *Golgota*, 111, o predstavi katoličkih biskupa kaže: »Prekštavanje je za njih bio zavetni posao pa su sve to morali izdići na jedan viši nivo.« Opširnije o predstavi u: Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska*, I, 215–224.

⁵¹ J. KRIŠTO, *Katolička crkva i NDH*, II, 77. V. Đ. ĐURIĆ, *Golgota*, 109, kaže da kongregacija »potencira teze o poreklu pravoslavni Srba iz etnosa rimokatoličkog hrvatskog naroda«.

⁵² *Isto*, 114.

svjedni dopis hrvatskoga katoličkog episkopata Paveliću od 20. studenoga 1941. ocijenili kao suglasan s okružnicom vlade NDH od 30. srpnja 1941. o vjerskim prijelazima kao i s drugim akcijama vlade, napose njezinim osnutkom Vjerskog odsjeka pri Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja.⁵³

Čini mi se izuzetno zanimljivim i važnim istaknuti veliku podudarnost ocjena vrha SPC-a i komunističkih sudova, ali i susljedne historiografije.⁵⁴ Historiografija u bivšoj Jugoslaviji jednostavno je preuzela nalaze tih komisija i tvrdnje SPC-a kao mjerodavne sudove povijesnih zbivanja. Štoviše, srpska je historiografija i publicistika osamdesetih preuzela sve te optužbe protiv KC-a i hrvatskog naroda, što se iz današnje perspektive može protumačiti kao psihološka priprema za mnogobrojna i masovna ubijanja Hrvata, rušenje katoličkih crkava, škola, bolnica i kulturnih spomenika, koje su poduzeli Srbi i Crnogorci u ratu protiv Hrvatske i Bosne i Hercegovine od 1991. do 1996.⁵⁵

KC je još u vrijeme rata smatrao srpske optužbe neutemeljenima, štoviše plodom čiste propagande. Poslovodni odbor Hrvatske biskupske konferencije uputio je još prije kraja rata, 24. ožujka 1945., poslanicu u kojoj su biskupi upozorili da su se »pojavi lažni svjedoci«, koji su tvrdili »da su hrvatski katolički crkveni poglavari zajedno sa svojim svećenstvom i najboljim svojim vjernicima krivi sadašnjem krvavom obračunavanju u Hrvatskoj Domovini«. Biskupi su ocijenili takve tvrdnje »smišljenim klevetama i podvalama, uperenima protiv najsvetijih interesa Katoličke Crkve i Hrvatskoga Naroda, u kojemu ona djeluje«. ⁵⁶

Tek se u osamdesetim godinama 20. stoljeća javljaju hrvatski povjesničari koji ukazuju na srpske falsifikate i na neutemeljenost optužaba SPC-a i srpske politike protiv KC i hrvatskoga naroda.⁵⁷

⁵³ V. Đ. ĐURIĆ, *Golgota*, 106, okružnicu ovako karakterizira: »Okružnica je obznanjivala i pravdala katoličko-klerikalnu saglasnost za obavljanje davno zamišljenog posla, objašnjavajući ustaške versko-crkvene zakonske odredbe i naredbe.« Opširnije u J. KRIŠTO, *Katolička crkva i NDH*, I., 189–196.

⁵⁴ Knjiga *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, koju su uredili i izdali Joža Horvat i Zdenko Štambuk, Zagreb, 1946. dobar je primjer kako su se ti sudovi poklapali.

⁵⁵ Izdvajam samo neka djela koja su se pojavila od početka srpskog rata protiv Hrvatske i Bosne i Hercegovine: Nikola ŽUTIĆ, *Rimokatolička crkva i hrvatstvo. Od ilirske ideje do velikohrvatske realizacije 1453-1941*, Beograd, 1997.; D. R. ŽIVOJINOVIĆ, *Vatikan, kat. crkva i jug. vlast*; V. Đ. ĐURIĆ, *Prekrštanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – Prilozi za istoriju verskog genocida*, Beograd, 1991.; ISTI, *Golgota*; Sima SIMIĆ, *Hercegovački biskup za vreme okupacije Jugoslavije*, Beograd, 1991.; Zbornik dokumenata Vojno-istorijskog instituta iz Beograda *Zločini na jugoslavenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, tom I – Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941-1945*, Beograd, 1993. Usp. Ivo BANAC, »The Dissolution of Yugoslav Historiography«, *The American Historical Review*, 97/1992., 4; hrvatski prijevod »Rat prije rata: Raspad jugoslavenske historiografije«, *Cijena Bosne*, Zagreb, 1994., 14–33. U hrvatskoj publicistici jedino još *Hrvatska ljevica*, glasilo Socijalističke radničke partije (SRP), preuzima nalaze komunističkih komisija za ratne zločine kao meritorne povijesne izvore.

⁵⁶ *Katolički list*, 96/1945, 12–13, 29. ožujka, 93–95; Bogdan KRIZMAN, *Pavelić i treći Reich*, 2 sv., Zagreb, 1981., 2, 260–264. Usp. Aleksa BENIGAR, *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal*, II. popravljeno i prošireno izdanje, Zagreb, 450–451.

⁵⁷ Dnevnik Alojzija Stepinca, prir. Ljubo BOBAN, *Danas*, Zagreb, 21. kolovoza 1990; ISTI, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 2, 2. izd., Zagreb, 1989.; ISTI, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 3, Zagreb, 1990.

Zaključak

Smatram da nitko ne zamjera SPC-u što pokušava zaštititi ne samo vjerske nego i nacionalne interese pravoslavnog življa. No, u tom zauzimanju za vjernički puk SPC kao da se katkad ne može uzdignuti iznad političkih razmišljanja, što bi uključivalo zauzimanje ne samo za progonjene pravoslavce nego za progonjene bilo kojeg vjerskog ili nacionalnog identiteta. Čini se da je u vrijeme Drugoga svjetskog rata SPC brigu za srpske interese stavio ispred i iznad zaštite interesa pravoslavnog življa, što su već suvremenici potvrdili. U tom nastojanju za zaštitom nacionalnih interesa SPC nije prezao ni pred uporabom najgrublje propagande, očitih neistina i izvrtanja činjenica.

Cilj srpske i pravoslavne propagande nije bila samo KC, nego i hrvatski narod, osobito njegovo nastojanje oko uspostave suverene i samostalne države. Pravoslavna Crkva, kao i srpski političari, takva su hrvatska nastojanja smatrali izravno uperenima protiv interesa srpstva i pravoslavlja, jer se uspostava hrvatske države smatrala cijepanjem srpskog naroda i srpske države. Kao što je srpska politika već dugo smatrala da »svi Srbi moraju živjeti u istoj državi«, tako je SPC smatrao da njegov kanonski prostor obuhvaća sve krajeve na kojima žive pravoslavni, za koje se podrazumijeva da su Srbi.

Važni čimbenici u KC-u – vodstvo Crkve u Hrvatskoj i čelnici vatikanske diplomacije, bili su uvjereni još tijekom rata da se SPC i srpski članovi jugoslavenske vlade rado utječu propagandi radi postizanja političkih ciljeva. U to su bili uvjereni i hrvatski članovi jugoslavenske vlade u izbjeglištvu, a R. Bićanić to je i pismeno posvjedočio.

Ipak je Sveta Stolica htjela provjeriti optužbe srpskih krugova protiv vodstva KC-a u Hrvatskoj koje nisu jenjavale. Nakon osobnoga podneska obilne dokumentacije zagrebačkoga nadbiskupa A. Stepinca, Sveta Stolica bila je posve zadovoljna načelnim stajalištima i postupcima episkopata u NDH ne samo glede vjerskih prijelaza nego i glede odnosa prema progonima i progonjenima.

Historiografija u bivšoj Jugoslaviji, koja je bila pod snažnom prismotrom Komunističke partije, u kojoj su, pak, dominantnu poziciju zauzimali Srbi, prihvatila je protukatolička i protuhrvatska stajališta SPC-a kao i stajališta srpskog dijela jugoslavenske vlade u izbjeglištvu kao vjerodostojnu povijesnu interpretaciju. Stoga i danas historičari koji se nekritički odnose prema toj historiografiji ili se povode velikosrpskim idealima smatraju da se nema što mijenjati u toj interpretaciji. To samo potvrđuje da je najteže oduprijeti se dobro smišljenoj promidžbi i njezinim učincima.

Summary

HYPOTHETICAL INVESTIGATION OF THE HOLY SEE ABOUT THE ACTIONS OF THE CROATIAN EPISCOPACY REGARDING THE CONVERSIONS IN THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA (NDH)

On the basis of the extent sources author shows that Serbian Orthodox Church (SPC), in its legitimate attempts to help Orthodox believers, did not always manage to direct its activity to a higher level than simple political interest. Moreover, it seems that during the Second World War SPC preferred more to deal with national problems than to protect Orthodox believers.

And in these attempts to protect their national identity SPC often used even a very harsh propaganda.

Their propaganda was not pointed only against Catholic Church but also against Croatian people, especially regarding the Croatian efforts to establish an independent state. SPC, together with some Serbian politicians, looked upon these Croatian efforts as this was directly against Serbs and Orthodoxy, since they considered it as a division of the Serbian people and the Serbian state. As Serbian politics for a long time believed that all the Serbs should live in one and the same country (state), SPC believed that its canonical realm covers all the regions where Serbs lived; and it assumed that all the Serbs are Orthodox believers.

The leadership of the Catholic Church in Croatia and high officials of the Vatican diplomacy even during the war were aware that SPC and the Serbian members of the government of Yugoslavia often use this kind of propaganda in order to support their political goals. This was clear also to the Croatian members of the Yugoslavian government. One of them – R. Bičanić – even wrote a statement about this.

The Holy See, however, took some measures in order to investigate supposed bad behaviour of Catholic bishops in Croatia (in that time NDH) towards Serbs, especially regarding the conversions. After looking into documentation that was presented by bishop of Zagreb A. Stepinac, the Holy See was more than pleased regarding the behaviour of Croatian bishops.

Historiography in the former Yugoslavia has accepted counter-Catholic and counter-Croatian viewpoints of SPC and the Serbian part of the Yugoslavian government (in that time in exile) as a historically valid interpretation. Therefore, even today some historians, who are not critical enough towards sources and historiography or who are just under the spell of the Great Serbia, still believe that this picture should not be changed.